

A Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus konferenciája

TUDÁS – KREATIVITÁS – FEJLESZTÉS címmel

2007. január 31-én

Borbáth Erika

A Magyar Művelődési Intézet minden évben január végén, a hónap utolsó napjaiban A Kultúra Napjához kötődően évnyitó konferenciát rendez. Azért szervezzük ezt az évnyitó konferenciát, hogy legyen alkalmunk gondolkodni azokról a közös eseményekről és feladatokról, amik egész évben előttünk állnak. Ebben az évben számos változást kell mindannyiunknak átélni. A Magyar Művelődési Intézet életében is történtek változások. Január elsejétől a korábban önállóan működő Képző- és Iparművészeti Lektorátus a Magyar Művelődési Intézet része lett, összevonásra került a két intézmény. Azt gondolom, ezt a folyamatot egyik intézmény sem akarta, kényszerűség, amit a fenntartónk rendelt el, mégis igyekszünk a helyzetből valami pozitívumot kihozni. Az együttműködés magában rejti a településképző kialakításában való változás lehetőségét. Mint szolgáltatást fogjuk tudni az elkövetkezendő időszakban ezt a tevékenységünket – s talán még tudatosabban – folytatni.

A 2007-es év kezdete tehát mindannyiunk számára nehéz. Az utóbbi hetekben, amikor kollégákkal találkoztam, a rendszeresen elhangzó kérdés: mi van veletek? És rájövünk, sem neked, sem nekünk nem könnyebb. Ha az azért természetes is, hogy a nehézségeknek vannak fokozatai. A nehézségeket nekünk, magunknak, otthon, helyben kell megoldani, de mindenképpen fontos az az egymásra találás és párbeszéd, ami a gondok megoldásában szakmai segítséget, együttműködő kezét nyújt.

Mi, a sok nehézség ellenére is, amikor erre a konferenciára készültünk, s a mai napon is, gyakorlatilag a jövőt tervezzük. Tervezzük a jövőt, mert hitem szerint jelentős változások és jelentős feladatok állnak a szakmánk előtt. Még akkor is, hogyha ezt egy kicsit hitetlenkedve fogadjuk. Merthogy folyamatosan azt érezzük, hogy a munkánk, a feladatunk változott az elmúlt évek során és alkalmazkodott a mindennapokhoz. Teljesen természetes, hogy ezt a munkát nem kell előlről kezdenünk, és nem kell újra kitalálnunk semmit, vagy legalábbis alapvető dolgokat. Ugyanakkor talán más rendszerbe kell helyezzük az elkövetkezendő időszakban a feladatokat.

Számunkra természetes, hogy az ember, a közösség és a helyi társadalom áll a gondolkodásunk középpontjában, és ugyanakkor nem idegen tőlünk a térségi együttműködés sem. Éveken keresztül azt hallottuk, hogy az Európai Unió nem kíván beleszólni a tagállamok kulturális politikájába, nem kíván abban semmiféle szerepet vállalni, azonban az utóbbi egy-két évben ez a gondolkodás jelentős változáson ment keresztül. Ha nem is az államok kulturális politikáját kívánja meghatározni az Európai Unió, mégis megfogalmazott egy kulturális stratégiát. A fontos fogalmakra hívja fel a figyelmet. Ilyen fogalmak például a diverzifikáció, a kulturális sokszínűség támogatásának szükségessége, a kulturális ipar fejlesztésének nélkülözhetetlensége, vagy az innováció és a tudásalapú társadalom fejlesztése. Tehát az Európai Unió a stratégiájában azt fogalmazza meg, hogy fontos a szerepe a kultúrának. Ugyanakkor mi magunk is érzékeljük – talán folyamatosan az elmúlt évtizedekben –, hogy a kultúrát

mind a döntéshozók, mind pedig – számos esetben – a befogadók is, nem másként kezelték, mint valami dísz az életünkben. Ez a szemléletmód jelentős változásokon megy keresztül, és talán most már elhisszük, hogy igenis, hogy a kultúra az meghatározó eleme az életünknek. Ezért kell nekünk magunknak is a közművelődési rendszert, a kultúrákövetítő, művelődésszervező feladatellátást újrafogalmazunk.

Szinte már közhelyként, rendszeresen megfogalmazzuk, hogy a közművelődés helyi tevékenység. Mit jelenthet ma a megváltozott, kitáguló vagy szűkülő tér? Mitől több, mitől lehet kevesebb ez a tér, amelyben a mindennapi életünket éljük? És ezt a kérdést, nem csupán úgy tehetjük fel, hogy egy településen élő állampolgár számára mit jelent ez a tér, hanem úgy is feltehetjük, hogy mit jelent nekünk magunknak, közművelődési szakembereknek, művelődésben dolgozó szakembereknek ez a tér. Tapasztaljuk, és egyre nyilvánvalóbbá válik számunkra, hogy a kultúra dinamizál, közösségeket, tereket szervező erő, és tulajdonképpen egyre inkább látható, hogy a kultúra önmaga is fejlesztő erővé válik.

A mai szakmai konferenciánkon ezeket a kérdéseket szeretnénk körbejárni. Két nagyon jelentős pólusról indítva a gondolkodásunkat. Az egyik a városok megváltozott szerepe a kultúra szervezésében. Egy **kulturális alapú városfejlesztés megfogalmazása** fontos lehet az elkövetkezendő években. Ez nem idegen a napi gyakorlatunktól, hiszen számos kisebb-nagyobb város közösségi művelődésében, vagy akár arculatának kialakításában már pontosan azok a kulturális meghatározottságok voltak jelen, amelyeket a napi munkánk során mi magunk kezdeményeztünk, s az évek során hagyományként, újra és újra megszerveztünk.

A másik nagyon fontos kérdéskör az esélyteremtés lehetősége. Az **esélyteremtés lehetősége a kultúra eszközeivel**. Úgy gondolom, hogy ebben a körben nem kell felhívni a figyelmet arra, hogy mit jelent hátrányos helyzetű térségekben, hátrányos helyzetű rétegek esetében a tudás hiánya, az információ hiánya. Amik fogódzót adhatnak a napi feladatokhoz.

És ez a folyamat csupán csak látszólag fut két szálon. Amikor azt mondom, hogy a térben is kell gondolkodnunk, akkor teljesen természetes, hogy a falu, a város és a környezete, a város és a falu együttműködésében rendkívül sok, egymást kiegészítő szerep van. Nem lehet elszigetelten, külön-külön fejleszteni. Nem lehet az egyes rétegek lehetőségeit biztosítani, míg a másik réteg számára az esélyt nem tudjuk megteremtteni. Úgy gondolom, hogy ezen előgondolat mentén kell újrafogalmaznunk azt a stratégiát, amivel mi a közösségi művelődésben és a művelődés rendszerében megtaláljuk a helyünket. Meggyőződésem, hogy ebben a keretrendszerben képes a közösségi művelődés és a kulturális alkotó tevékenység is kiteljesedni. És csak így szolgálhatja aktívan a helyben élők érdekeit.

Tulajdonképpen ez az a gondolatkör, ami köré a mai konferenciát szerveztük, amelynek címéül a **Tudás, kreativitás és fejlesztés** – három nagyon határozott és mégis egymást feltételező fogalmat – adtuk.

TUDÁS – KREATIVITÁS – FEJLESZTÉS

Az első részben délelőtt a várost dinamizáló kulturális tevékenységekről lesz szó. Én abban bízom, hogy nem csupán az előadásokat tudjuk meghallgatni, hanem lesz alkalom és mód arra, hogy kérdéseket fogalmazzanak meg a jelenlévők.

Most pedig tisztelettel kérem Dr. Enyedi György akadémikust, az MTA Regionális Kutatások Központjának a munkatársát, bevezető előadásának a megtartására.

Dr. Enyedi György

Köszönöm szépen. Nem előadás, csak egy rövid bevezető.

Tudás, kreativitás, kulturális fejlesztés – konferenciánk témája e három közhasznú fogalom összefüggéseinek vizsgálata, sokoldalú elemzése, alkalmazhatóságának keresése. Közhasznú fogalom, tehát mindenki használja, és ez általában azt jelenti, hogy nem mindenki érti ugyanazt alatta.

A Magyar Nagylexikon szerint a tudás a megismerés, a tanulás, illetve a tapasztalás végeredménye. Ezt könnyen elfogadhatjuk.

A kultúra meghatározása eléggé általánosan indul. E szerint a kultúra azon képességek és anyagi, viselkedésbeli, szellemi teljesítmények összessége, amelyek megkülönböztetik az embert az állatvilágtól. Ez elég ingoványos definíció, mert ha ez a kultúra, akkor a tűzrakás, vagy a két lábon járás is az lenne. Később a lexikon azért különféle szaktudományi megközelítéseket is közöl, megkülönbözteti az anyagi kultúrát, a szellemi kultúrát, magas kultúrát és így tovább.

A lexikon kreativitás címszava, tehát az alkotóképesség címszava, sikerültebb. Aláhúznám azt a mondatát, hogy az alkotóképesség nemcsak a kiemelkedő alkotók sajátja, hanem általános emberi vonás, az újat létrehozás képessége.

A tudás, a tudást megújítani képes kreativitás, nemcsak a kulturális fejlődésnek, hanem az egész gazdasági fejlődésnek, az egész társadalom előrehaladásának alapja. Korunk gazdaságát szokásos tudásalapú gazdaságnak is nevezni, mivel fejlődésének alapja nem a nyersanyagok bősége, vagy a munkaerő tömege, vagy a termékeny talaj, hanem a kutatásfejlesztésben, a termelés műszaki előrehaladásában, a magas szintű üzleti szolgáltatásokban, az oktatási és közművelődési intézményekben, a megnövekedett szabadidő eltöltési formáiban megtettesülő és állandóan megújuló tudás.

A tudás minden társadalom működésének része. Tehát, amikor tudásalapúról beszélünk, akkor azt kell hangsúlyozni, hogy a tudásnak kitüntetett szerepe, és főleg az állandóan megújuló tudásnak van nagy szerepe. Bizonyos ágazatok, szolgáltatások, nem használhatják több évtizedes tudás termékeit vagy eljárásait, míg mások a hagyományosabb tudásra is támaszkodhatnak. A fejlett országok kereső népességének legalább kétharmada, van, ahol több, nem a szűken értelmezett termeléssel foglalkozik, hanem kereskedelmi vállalatok, bankok, kórházak, egyetemek, kutatóintézetek, biztosítóintézetek, és így tovább működtetője. A gazdaság tehát messze túllép a hagyományos termelés köréből, és túllép első renden a kulturális gazdaság irányába. Ha a tudás ilyen elsőrendű gazdasági tényező, akkor a gazdaság versenyképessége is a tudás megújulásán, a kreativitáson múlik.

Az a város, régió vagy ország szerezhet előnyt a globális gazdasági versengésben, amely előnyös feltételeket nyújt a kreatív emberek számára. A kreativitásnak kialakul egy kritikus tömege, az adott városban, régióban vagy országban. A kreatív ember, tehát a tudását folyton megújítani képes ember, igényes a

település környezetére, elvár egy kulturális környezetet, igényli a szabad alkotás lehetőségét megadó társadalmi környezetet. A kreatív ember elvándorol, ha nem alkothat.

A kulturális környezet színvonala, a kultúra, a társadalom általános klímája, miliője, tehát nemcsak művelődési lehetőségeket jelent, hanem a tudásalapú gazdaság fő vonzóereje lehet, versenyképességét is erősítheti.

Ebbe a többször emlegetett kulturális környezet fogalmába nemcsak a magas kultúra, az alkotóművészet, vagy a mindennapok kultúrája tartozik, hanem például a kulturális gazdaság is.

A kulturális gazdaság fogalma nem új, körülbelül negyven éve jelent meg a közgazdasági szakirodalomban, de azért még kevésbé elterjedt.

A kultúrára gondolván inkább a kulturális szolgáltatások jutnak az eszünkbe: koncertek, kiállítások, könyvkiadás. A kulturális javak előállítására, a kulturális szolgáltatások nyújtására igen fontos gazdasági szektor, nagyon sok embert foglalkoztat. Jelentős tőkét mozdit meg. A fejlett országokban, ahol az alapvető szükségletek már könnyen kielégíthetőek, gyorsan növekszik a piaca a kulturális termékeknek is. Ezek olyan termékek, amelyeket elsősorban nem a hasznosságuk, hanem kulturális szimbolikus értékük miatt vásárolunk, vagy fogyasztunk. Ilyenek például a divatipar termékei. De herendi étkészletet sem csak azért vásárolunk, mert használhatjuk, hanem az általunk feltételezett művészi értéke miatt is.

A kulturális termékek előállításában különösen nagy szerep a kreativitás, a szakadatlan megújulás. És ez sokkal szabadabban érvényesülhet, mondjuk a filmiparban, mint a mérnöki szigorral szabályozott vegyiparban.

Az európai városi turizmusnak a leggyorsabban bővülő szektora a kulturális turizmus. Közismert a városi turizmus nagy gazdasági jelentősége, s felmérések szerint a turisták fele felkeresi a múzeumokat. Ez a múzeumokra is nagy hatással van. Ezek nagyléptékű, sokoldalú kulturális üzleti vállalkozásokká váltak, mint a Szépművészeti Múzeum példája is mutatja, nagyszerű kiállítások köré nagyszerű kulturális rendezvények, a kultúra legkülönbözőbb formái jelennek meg. Az oktatás is fontos gazdasági, nemcsak tudásközvetítő tényező. Debrecen, Pécs, Szeged, legjelentősebb vidéki városaink legnagyobb méretű gazdasági szervezetei az egyetemeik, minden más gazdasági szervezet megelőznek. Foglalkoztatásban ezen egyetemek egyenként körülbelül 7-7000 főt alkalmaznak, és évi 40-45 milliárd forintos költségvetéssel működnek; 25-30 000 hallgatójuk a városok szolgáltató iparát nagy bevételhez juttatja.

A kreativitás, a kulturális gazdaság nagyvárosi koncentrációja jellemző, de nem kizárólagos. Nagy például a kereslete az egyedi, nem könnyen utánozható termékeknek, kézműipari specialitásoknak, helyeknek, tájakhoz kötődő szokások megismerésének. Ezek gyakran kistelepülésekhez, kis tájakhoz, hagyományörzőkhöz kötődnek. A kreativitásnak sok példáját lehetjük fel hazánkban is, a falusi idegenforgalomban, a helyben szervezett ünnepekben, fesztiválokban, a helyi kultúra megismertetésében.

A kreativitás nemcsak iskolázottság, hanem habitus, magatartás, az újat alkotni merésnek a tulajdonsága. A kreatív tudásalapú gazdaság nemcsak új lehetőségeket nyit, de újfajta társadalmi egyenlőtlenségeket is létrehoz. És ezek korrigálása gyakran nehezebb, mint a hagyományosabb szegénység – gazdagság kettősségéé. Naggyá nőhet a szakadék a korszerű tudással rendelkezők és a tudatlanok, a szegényes tudásúak között. A kép-

zetlenek, a tanulásra nem képesek végül kirekesztődhetnek a munkaerőpiacról, majd a társadalom egész szervezetéből is. A társadalmi kirekesztődés nagyon gyakran a gazdag országok, a fejlett városok sajátja, és nem a legszegényebb térségeké. A kirekesztettek egy részének visszavezetése a társadalomba első renden attól függ, képesek-e használható tudáshoz jutni. Képesek vagyunk-e mi a számukra használható tudást adni? A tudásalapú társadalom nagy-szerű vívmányai mögött meg kell látnunk az árnyékokat is.

Eredményes tanácskozást kívánok.

Borbáth Erika

Köszönöm szépen a bevezetőt, amiben tulajdonképpen minden benne van, előrevetíti mai tanácskozásunk tartalmát, merthogy benne vannak a lehetőségek, és a feladatok is, és egy újfajta rendszer megfogalmazásának a szükségessége is. Jó man-kó nekünk az elkövetkezendő időszakra.

A következő előadás, amire Dr. Kovács Zoltán tudományos kutatót, az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetének munkatársát kérem, azt a címet viseli, hogy „A tudás szerepe a település fejlődésében, a kreatív város”.

Kovács Zoltán

A tudás szerepe a városfejlődésben: a kreatív város

(Az előadás tanulmány változata.)

Bevezetés

Közhelyként hat az a megállapítás, hogy napjainkra a kultúra dinamizáló, tereket fejlesztő erővé vált. Ugyanakkor nagyon fontos ez a felismerés, mert ha a kultúrát a terület- és település-fejlesztésben kiemelt tényezőként kezeljük és élünk az általa kínált lehetőségekkel, akkor új távlatok nyílhatnak Magyarországon, valamint a hazai városok fejlődése számára is (Grosz A.–Csizmadia Z.–Rechnitzer J. 2004, Lukovich T. 2003, Nagy, G. 2001, Trócsányi A. 2006).

A korábbi évszázadokban a földek termékenysége, a rendelkezésre álló munkaerő tömege, képzettségi szintje, a beruházott tőke nagysága szabta meg egy adott térség, adott esetben város gazdasági fejlődését. Ezzel szemben a szakértők többsége azt vallja, hogy a 21. században ezek a klasszikus, jól definiálható és mérhető gazdaságfejlesztő tényezők szerepe a fejlett államokban leértékelődik, s helyettük a kreativitás kerül egyre inkább előtérbe, mint nehezen körülírható, de a gazdaságfejlődést leginkább meghatározó tényező.

Témánk szempontjából legalább ennyire fontos az a felismerés, hogy a kreatív gazdaság nem egyszerűen homogén módon oszlik meg a térben, hanem igen erőteljesen a városokba, nagyvárosokba koncentrálódik. Vagyis a régiók és országok sikere nem igazából a teljes terület hozadékából áll össze, hanem sokkal inkább az ott elhelyezkedő domináns centrum, nagyváros kínálta előnyökből, ill. lehetőségekből. Ha tehát, a lisszaboni stratégiák fényében Európa megpróbál valami módon versenyre kelni Kelet-Ázsiával és Észak-Amerikával, a kreatív gazdaság tudatos fejlesztése bizonyos esélyeket kínál. Tudjuk, hogy Európa hagyományosan kreatív, kulturálisan sokszínű, ráadásul fejlett oktatási rendszerrel rendelkezik, adva van tehát a lehetőség, hogy a kreatív gazdaságot és az általa kínált dinamizáló erőt kontinensünk magához vonzza. Ami azt a lehetőséget is felkínálja, hogy a meglehetősen futószalag-jellegű termeléssel, emellett látványos gazdasági növekedéssel jellemezhető kelet-ázsiai országokkal versenyre keljen, valamint a braindrain (agyelszívás) hozadékából hosszú idő óta profitáló Észak-Ame-

rikával szemben is versenyképesebbé válják. Tanulmányunkban a globális városfejlődés elmúlt néhány évtizedének jellemzőit vizsgáljuk meg, majd a kreatív gazdaságnak az urbanizációban játszott szerepét tekintjük át.

A globális városfejlődés jellemzői az elmúlt évtizedekben

A 20. század 70-es 80-as évtizedeitől kezdve két fontos tényező gyakorolt hatást a világ urbanizációjára: a világgazdasági paradigmaváltás, ill. a globalizáció. Együttes hatásuk eredményeként az urbanizáció menete az elmúlt évtizedekben sok szempontból módosult, földrajzi súlypontja eltolódott, az urbanizációs folyamat során létrejövő városok képe, belső társadalmi mozgásfolyamata a korábbiakhoz képest számottevően megváltozott. E két tényező tálcán kínálta a lehetőséget a kulturális gazdaság, a kreatív ágazatok gyors fejlődése számára.

Röviden összefoglalva a gazdasági paradigmaváltás nyomán nem egyszerűen egy gazdasági formáció (a fordizmus) indult hanyatlásnak a 70-es, 80-as évtizedben, hanem vele együtt egy markáns jegyekkel jellemezhető politikai, társadalmi, kulturális és fogyasztási struktúra.

Az I. világháború után a gazdaságilag fejlett országokban megjelenő és az amerikai autógyáros Henry Ford (1863-1947) után egyszerűen fordizmusnak elnevezett tőkés gazdasági rendszer alapját a standardizált termékek nagyszériás, futószalag jellegű termelése jelentette. Mindez szükségszerűen vezetett az üzemméretek látványos növekedéséhez, nagy ipari tömörülések (agglomerációk) kialakulásához. A fordí típusú tőkeakkumuláció révén sokmillió főt tömörítő, meglehetősen kompakt, magasan urbanizált nagyvárosi régiók jöttek létre Európa és Észak-Amerika nehézipari körzeteiben.

A fordí típusú, ipari tömegtermelésen alapuló kapitalizmus fejlődési lehetőségei az 1960-as évekre fokozatosan kimerültek. A fordizmust sorozatos csapások érték (pl. az olajválság) amely felszínre hozta a rendszer gyenge pontjait (nagyfokú termelési és térbeli rugalmatlanság, nyersanyag- és energiapazarlás stb.), s ezzel véget ért a második világháborút követő hosszantartó gazdasági fellendülés időszaka.

Az 1970-es évekre Nyugat-Európa és Észak-Amerika nagy ipari körzeteiből lavinászerűvé vált a tőke menekülése. Egyre intenzívebb lett ugyanakkor a Japán és az újonnan iparosodó (főként kelet-ázsiai) országok által gerjesztett verseny, ami újabb súlyos csapást jelentett az érintett országok ipari nagyvárosi körzeteire (Enyedi 1988).

A fordizmus hanyatlásával párhuzamosan egy új felhalmozási rendszer, a posztfordizmus körvonalai kezdtek kirajzolódni. A csődhelyzetbe került, hagyományos, nagy nyersanyag- és energiaigénnyel rendelkező iparágak (pl. kohászat, textilipar) gazdaságban elfoglalt helyét fokozatosan a kisszériában, fejlett technológiával (high-tech) termelő iparágak (pl. elektronikai ipar, híradástechnika), valamint a gazdasági szolgáltatások (pl. bank, biztosítás, kereskedelem) vették át, akik nagy nemzetközi hálózatokba tömörültek. Földrajzilag a posztfordi gazdaság szervezetei elhagyták a hagyományos iparvidékeket, s új, korábban periférikusnak számító régiókban (pl. Kalifornia, Texas) telepedtek le, amely az érintett térségek dinamikus gazdasági fejlődését eredményezte.

Társadalmi szempontból is jelentős változások mentek végbe a 70-es és 80-as évtizedben. Míg korábban az „ipari társadalmak” foglalkozási csoportok mentén rétegződtek (pl. fizikai és szellemi keresőkre), addig a posztmodern társadalmak már

inkább a jövedelmek mentén oszlanak meg, miközben a társadalom belső jövedelmi egyenlőtlenségi rendszere rendkívüli módon megnövekszik. A világgazdasági paradigmaváltáshoz mélyreható politikai változások is köthetők, míg a 60-as és 70-es évekre az erőteljes szociáldemokrata, szocialista kormányzás volt a jellemző (legalábbis Európa nyugati és északi részén), ezzel szemben a 80-as és 90-es éveket a neokonzervatív, neoliberais dominancia jellemezte. Az állam a fordí korszakban tudatosan beavatkozó kenéziánus politikát folytat, s erőteljes tőke-elvonásra és újraosztásra, valamint központilag vezérelt keresletöztönzésre alapozta filozófiáját, addig a posztfordí állam a szabadpiaci konzervativizmus, a be nem avatkozás politikáját hirdeti, s mindent a szabad piac törvényei alá kíván vetni.

A másik lényeges, az urbanizáció menetét az utóbbi évtizedekben erőteljesen befolyásoló tényező a globalizáció volt. Az egységesülő világgazdaság létrejöttével az utóbbi két évtizedben fölerősödtek az egész világot átfogó (globális) folyamatok. Ezek fő hordozói a termelés és szolgáltatások egyre nagyobb hányadát irányító transznacionális vállalatok. Jellemző módon, míg 1975-ben a világ ipari termelésének 13%-a települt külföldre, s 15% került nemzetközi forgalomba, addig 2000-ben ez 25, ill. 30% volt. A globalizáció másfelől a hatalom egyre növekvő intézményi és térbeli koncentrációját is jelenti, miközben kulturálisan a világ (az ízlésvilág, az értékek és a fogyasztás tekintetében) egyre egységibbá válik.

A globalizáció mást jelentett a fejlett térségek országai és megintcsak mást a periféria államai számára. A globalizáció fölerősödése a periféria országaiban a térbeli egyenlőtlenségek látványos növekedését eredményezte. Ennek hátterében az áll, hogy a gazdaság és a beruházások elsősorban a globális szereplők által könnyen „ellenőrizhető” kevés számú központba koncentrálnak. Ennek megfelelően az urbanizáció is roppant egyenlőtlenül oszlik meg a térben, az országok városhálózata

nem arányosan növekszik, hanem csak egy-egy nagyváros (többnyire az adott ország fővárosa, tengeri kikötője), ezek viszont extrém módon. Az ilyen városok „kapuváros” (gateway city) szerepkört töltenek be országukban, s bekapcsolják azt a globalizálódó világgazdaság vérkeringésébe.

A globalizáció természetesen a fejlett országok térszerkezetére és városhálózatára is hatással volt. A globális folyamatok erősödése révén ugyanis a nemzetállamok szerepe rohamosan csökkent, növekedett viszont a köztes (pl. tartományok, régiók) és a helyi (városi, települési) szint szerepe. Ez egyben azzal is járt, hogy egyes nagyvárosok gazdasági-politikai súlya és szerepe aránytalanul megnőtt. Az egyre inkább globális hálózattá összefonódó világgazdaság szervező/irányító funkciója a világ néhány nagyvárosába koncentrálnak. Ezek a városok nem elsősorban népességszámukkal, vagy közigazgatási funkcióikkal tűnnek ki (sok közülük még csak nem is főváros pl. New York, Sidney), hanem a világgazdaságban betöltött szerepük révén. A nagy globális üzleti központok, nem egy-egy ország piacát hanem gyakran egy fél kontinensét irányítják. Fő funkciójuk a kereskedelem (tőzsde), a pénzügyi funkció (bankok), a társasági irányító funkció (headquarter economy), de emellett közlekedési központok (nemzetközi légi forgalom) és nemzetközi szervezetek, pl. EU, OECD, ENSZ központjai is.

A globális üzleti központok körében erőteljes alá- és fölerendeltség figyelhető meg. A nagyvárosok hierarchiaszintek szerinti csoportosításánál Friedman (1986) 30 központot sorol fel 2 szinten, Thrift (1989) ugyanakkor már 3 szintet különböztet meg. Közös ugyanakkor mindkettőjük felosztásában, hogy a legfelső szintbe csupán három várost sorolnak, ezek New York, London és Tokió. Ők alkotják a világgazdaság első számú erőcentrumait, ide csoportosulnak a legjelentősebb transznacionális vállalatok központjai, falaik között hozzák meg a világ fejlődését befolyásoló legfontosabb gazdasági-politikai döntéseket.

1. ábra: A világvárosok hálózata Friedman szerint (1986)

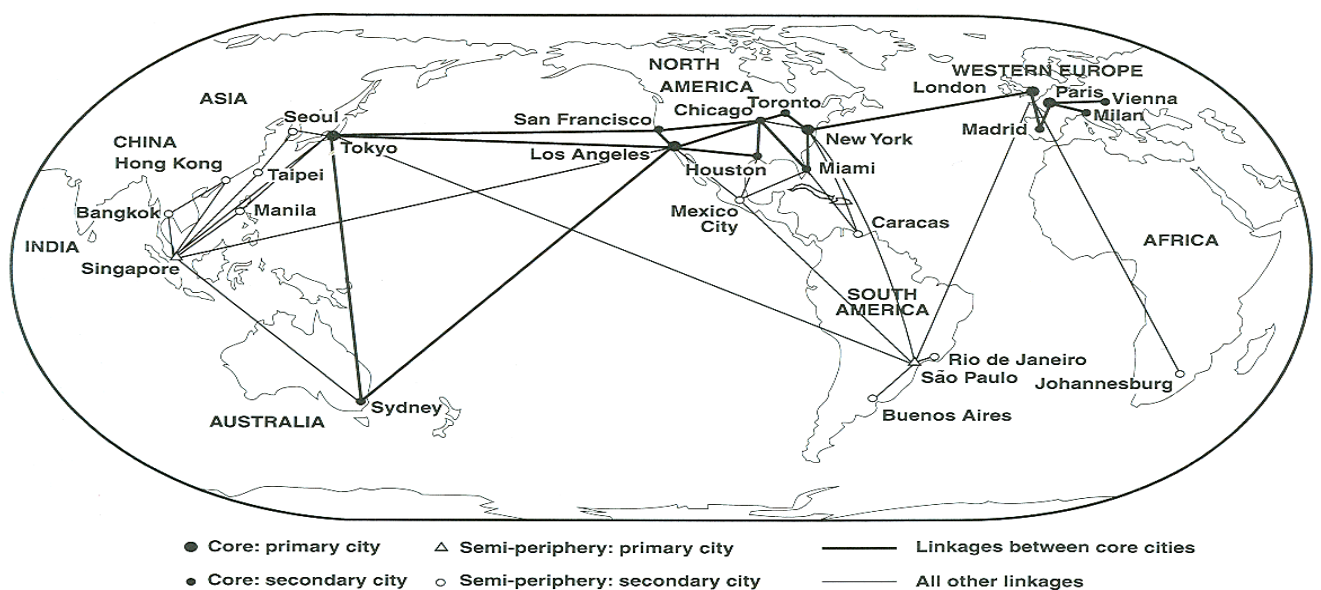

Figure 14.1 The hierarchy of world cities

Korunk ugyancsak fontos jelensége, hogy a globális városhálózat tagjai között egyre erősödő verseny figyelhető meg a beruházásokért, a tőkéért és újabban a munkaerőért (kreatív emberekért). A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy miért fontos a kreatív gazdaság a városok számára, s mi módon játszhat szerepet a városok fejlesztésében.

A kreatív gazdaság és az urbanizáció kapcsolata

A kreatív gazdaság meghatározásánál a kulturális gazdaság definíciójából kell kiindulni annak előre bocsátásával, hogy a kreatív gazdaság fogalma jóval tágabb a kulturális gazdaságnál. A kulturális gazdaságot talán a legrészletesebben Alan Scott (1997) amerikai szerző írta le először, aki különbséget tesz hagyományos kulturális szolgáltatások és a kulturális termékipar között. A kulturális szolgáltatások túlnyomó részét az állam által nyújtott, ill. fenntartott szolgáltatások jelentik, úgymint az oktatás, a közművelődés, a művészeti szolgáltatások stb. Ezek gazdasági jelentősége (pl. a foglalkoztatottak létszáma alapján) a fejlett országokban napjainkra számottevően megnőtt, különösen a felsőoktatás vált ipari méretűvé, stratégiaileg fontos gazdasági ágazattá. A hagyományos, kulturális szolgáltatások mellett egyre nagyobb az úgynevezett kulturális termékipar szerepe is, amely az előzővel szemben már sokkal inkább piaci alapú tevékenységeket ölel fel, emellett nagyobb a kreatív tartalma és a tőkehozadéka. Az ágazat tevékenységei közül kiemelhető a média, a könyvkiadás, a reklámtevékenység, a szórakoztatóipar, a divatipar (pl. ruházati-, bőr-, táska-, ékszeripar), ill. a hozzá köthető különböző tervezési tevékenységek (Enyedi – Keresztély 2005).

Ha számba vesszük a kulturális gazdaság súlyát a fejlett országokban (Egyesült Államok, Nyugat-Európa) akkor azt látjuk, hogy ugyan ma még nem vetekszik a pénzügyi, kereskedelmi, vagy a közlekedési és hírközlési szolgáltatásokkal, s részesedése „csak” 3-4% körülire tehető a foglalkoztatottakon és a GDP-n belül, ugyanakkor az elmúlt tíz évben az ágazat növekedési üteme kiugróan magas volt, a szolgáltatások között messze a legmagasabb. Értelmezésünk szerint a kreatív gazdaság körébe a kulturális gazdaságon kívül beletartozik az információs technológia (hardver- és szoftver-ipar, telekommunikáció), a kutatás-fejlesztés (K+F), valamint a hagyományos üzleti szolgáltatások egy része is, mint például a nemzetközi jogi és pénzügyi tanácsadás. Utóbbiak megléte például elengedhetetlenül szükséges a transznacionális vállalkozások megtelepedéséhez, ill. működéséhez egy városban.

A kreatív gazdaság pontos meghatározása érezhetően nehézségekbe ütközik, az mindenesetre valamennyi felsorolt tevékenységre igaz, hogy tudásintenzív, magas információs tartalommal bír, s erőteljesen kötődik a számítógépek intenzív használatához. A kreatív gazdaság vállalatai többségében nemzetközi hálózatokba rendeződnek, még a legapróbbak is. Emellett jellemzi őket a viszonylag kis cégméret, valamint a nagyfokú rugalmasság az üzletpolitikában. Utóbbi ugyanakkor nem vonatkozik a kreatív gazdaság cégeinek települési szokásaira. Ezek a cégek nem települnek falusi térségekbe, kisvárosokba, sokkal inkább jellemző rájuk, hogy előnyben részesítik a nagyvárosokat, és a nagyvárosokon belül is bizonyos városnegyedeket.

Budapestet felhozva példaként szembevetnénk, hogy a város 525 km²-es területén belül a kreatív gazdaság egy roppant szűk sávba koncentrálódik. Ennek tengelye körülbelül a Duna vonalánál húzható meg, s délről a Lágymányosi hídtól (InfoPark,

ELTE campus, Milleniumi Városközpont) húzódik észak felé, magába foglalva a Duna korzó és a belváros különböző kulturális funkcióit, a turizmust kiszolgáló, ill. működtető intézményeket.

Jellemzi még a kreatív gazdaságot a vevőorientált tevékenységek viszonylag magas részesedése (különösen a kulturális gazdaságnál), ahol mindenképp szükséges a „face to face” kapcsolatot, szolgáltató és fogyasztó között. Ennek nyomán is jelentkezik a telephelyválasztás azon kényszere, hogy a kreatív tevékenységek – más ipari vagy szolgáltatási (pl. logisztika) tevékenységhez képest – kevésbé képesek elszakadni a nagyvárosoktól, sőt munkaerőbázisuknál fogva is erősen rá vannak szorulva.

Ez utóbbi kapcsán az elmúlt években egyre több tanulmány jelezte, hogy a kreatív gazdaság megerősödésével az érintett városok társadalmán belül egy új társadalmi csoport, a „kreatív osztály” létrejöttét figyelhettük meg. A kreatívokat különböző mozaikszavakkal illették, mint például BOBO-k (Bourgeois Bohemians). Florida (2002) szerint ez a „kreatív osztály” három fő ismérvt tekintetében különbözik más városi csoportoktól, s ez a tehetség, a technológiai jártasság és a tolerancia, amit egyszerűen 3T-nek nevezett. Az első T, vagyis a tehetség, a kreativitás magas foka, annyit jelent, hogy bizonyos mennyiségű információból képesek szintézisre, és egy új szellemi termék előállítására. A másik, a technológiai jártasság, ami a magas képzettségre utal, és sokkal inkább az iskolától kapott, mintsem öröklött tulajdonság. S végül a harmadik a legnehezebben definiálható kategória: a tolerancia, más kultúrák, ötletek, vélemények be-, ill. elfogadásának képessége. Az egyes tényezők külön-külön más rétegekre és foglalkozási csoportokra is jellemzők lehetnek, de a három együtt egyértelműen a kreatív osztály jellemzője.

Florida szerint az emberiség belép a „kreatív korszakba” amelyben az eredeti ötletekkel rendelkező különböző emberek kulcsszerepet játszanak majd. Ez alatt nem csak a műszaki feltalálók szűk körét érti, hanem az önálló vélemény és elgondolás alkotására képes tömegeket. A kreatív osztályon belül megkülönbözteti a „szuper-kreatív mag”-ot, amely tudósokból, mérnökökből, egyetemi professzorokból, költőkből, írókból, színészekből, egyéb előadó művészekből, építészekből és tervezőkből, közvélemény-formáló média harcosokból áll, akik fő gazdasági szerepe „új ötleteket, technológiákat, eljárásokat kreálni”.

Megfigyelhető az is, hogy a „kreatív osztály” területi koncentrációja a városokon belül nagyfokú. Ennek mérésére bizonyos indexeket dolgoztak ki, amelyek sok szempontból vitathatók, mint például a Florida által is javasolt „gay-index”, amely arra a felismerésre alapozódik, hogy a homoszexuális társadalmi körön belül a kreatív foglalkozásúak aránya átlagon felüli. Azaz, hogyha megnézzük azok térbeli eloszlását, koncentrációját, akkor nagyjából körülhatárolhatjuk azokat a városrészeket, ahol a kreatívok élnek.

Milyen szerepe van a kreatív gazdaságnak a városfejlődésben, merülhet fel a kérdés. Egyáltalán, miként kötődik ennyire a városokhoz a kreatív gazdaság. Közismert, hogy a kultúra, a tudás, azon belül a kreatív tudás erősen helyfüggő tényező, hagyományosan a városokhoz kapcsolódik. Nem véletlen, ez a kultúra táplálkozik a városok oktatási, szellemi intézményeiből, a helyi társadalom tagjai által felhalmozott ismeretekből, polgári hagyományokból. Az is köztudott, hogy a helyi kultúra és kreativitás csak lassan, nehezen változik. Az nem lehetséges,

hogy egy nap egy város vezetői felébrednek és azt mondják, hogy mostantól a mi városunk roppant kreatív, egy kulturális-tudományos fellegvár. Erre lehet hosszabb távon törekedni, de képtelenség pár év alatt megvalósítani.

Jellemzője a kreatív gazdaságnak, hogy más gazdasági tevékenységeket is vonz. Például a kulturális gazdaság a turizmust, az IT-szektor a hardver ipart, de nagy húzóerőt jelent az ingatlan-gazdálkodás, a nemzetközi kereskedelem, a telekommunikáció és a bankszektor fejlődésére is, hogy csak néhányat említsünk. Összességében elmondható, hogy a kreatív gazdaság napjainkban a fejlett országok első számú húzóágazata. A kreatív gazdaság súlya nagymértékben hat egy adott város teljesítményére és versenyképességére a globalizáció viszonyai közepett, s megszabja a város vonzóerejét a tőke és a magasán kvalifikált munkaerő vonatkozásában.

A kreatív gazdaság és a kreatív osztály megtelepedésének feltételei

A kreatív gazdaság nem rendelkezik tömeges nyersanyag- és munkaerőigénnyel, emellett a közlekedési (elérhetőségi) viszonyokra sem túlzottan érzékeny, ezért a többi gazdasági tevékenységhez képest némileg eltérőek a vonzó tényezői. A kreatív tevékenységet végzők számára a szellemileg inspiráló kulturális környezet elsősorban fontos, amelybe beletartozik a nyelvi, etnikai, vallási diverzitás éppúgy, mint a gazdag történelmi hagyományok, vagy más kultúrákkal szembeni tolerancia. Nem véletlen, hogy Európában a gyarmattartó múltjuk révén etnikailag roppant heterogén összetételű, multikulturalizmusukról elhíresült, idegenekkel szemben hagyományosan nyitott városokban (pl. Párizs, London, Amszterdam) a kreatív gazdaság súlya jóval nagyobb, mint az etnikailag homogén, bezárkózó városi társadalmakban.

A kreatív gazdaság megtelepedésének vannak bizonyos intézményi, technikai előfeltételei is, így szükség van színvonalas oktatási intézményekre, múzeumokra, kiállítótermekre, tudományos és technológiai parkokra, fejlett telekommunikációs hálózatra. Ezek hiányában aligha várhatja egy város a kreatív tevékenységek megtelepedését. Minthogy az intézményi, infrastruktúrális háttér az állam helyi és központi forrásokból tudatosan is fejlesztheti (jó példa Budapesten az InfoPark, vagy a milleniumi városközpont), ezért a többi telepítő tényezőhöz képest e téren a politika mozgásterét is nagyobb, s viszonylag gyorsabb változásokat lehet elérni.

A helyi társadalmi klíma, a társadalmi viszonyok ugyancsak fontos szerepet játszanak a kreatív gazdaság megtelepedésében. Egy olyan város, ahol rendkívül erős társadalmi szélsőségek és a társadalmi kirekesztés extrém formái figyelhetők meg nem igazán vonzó a kreatív tevékenységet végzők számára. A közbiztonság alacsony szintje ugyancsak taszítólag hathat a kreatív gazdaság szereplői számára.

Szerepet játszik ezen felül a lakókörnyezet és a közterek minősége is. Az a város, amely csak panellakótelepekből áll, nem lehet vonzó a kreatív gazdaság szereplői számára. Ezzel szemben vonzó feltételeket jelent az, ha a lakókörnyezet kellően sokszínű, a város építészeti karakteres negyedekkel rendelkezik, a történelmi múlt az épületállományon visszaköszön, s a közterek minősége lehetőséget kínál különböző rendezvények, kiállítások, összejövetelek, társas programok számára.

Korunkban azok a városok tudják legjobban magukhoz vonzani a kreatív rétegeket, amelyek a fenti szempontoknak legin-

kább megfelelő feltételeket tudnak kínálni. Mindezt a politika is egyre inkább felismeri, s egyre erőteljesebben kapnak hangot azok az elképzelések, hogy a városfejlesztési stratégiát a kreatív gazdaság számára vonzó „kreatív közeg” megteremtésére kell használni. Ez a kreatív közeg aztán vonzó lesz a kreatív tevékenységet végzők számára, ami elvezet a kreatív gazdaság egyre növekvő koncentrációjához, s végső soron a város gyorsabb gazdasági fejlődéséhez. Az érvelés logikusnak tűnik, bár számos kérdés is fölmerül ezzel kapcsolatban. Így például, mennyire képes egy várospolitikai az országos politikáktól (pl. bevándorlási politika, monetáris politika, adórendszer, bürokrácia foka) függetleníteni magát. Ugyancsak felvetődhet, hogy mi a fejlesztés megfelelő területi szintje. Városban vagy régióban kell-e gondolkodjunk? Tudjuk, hogy a kreatív gazdaság nagyfokú területi koncentrációja révén jelentősen serkenti a regionális különbségeket, s az is köztudott, hogy az Európai Unió a régiókat tekintve a területfejlesztési politika „alapegységeinek”.

Összegzésként elmondható, hogy a tudás és a kreativitás szerepe a városok, és rajtuk keresztül régiók fejlődésében napjainkra jelentősen felértékelődött. A 21. század kiemelkedő gazdasági húzóágazata lesz a kreatív gazdaság, és a városfejlesztési politika egyik fő stratégiai célja kell legyen a kreatív gazdaság növekedésének serkentése, és ez által az adott város, illetve régió fejlődésének a gyorsítása.

Irodalom

Enyedi Gy. (1988) A városnövekedés szakaszai. Akadémiai Kiadó, Budapest. 116 p.

Enyedi Gy. – Keresztély K. (2005) A magyar városok kulturális gazdasága. Magyarország az ezredfordulón. MTA Társadalomkutató Központ. 219 p.

Florida, R. (2002) The rise of the creative class and how it's transforming work, leisure, community and everyday life. New York: Basic Books.

Friedman, J. (1986) The world city hypothesis. *Development and Change*. Vol. 17. pp. 69-74.

Grosz A. – Csizmadia Z. – Rechnitzer J. (2004) A magyar városhálózat tudásalapú megújító képessége az ezredfordulón. *Tér és Társadalom*. 18. 2. pp. 117-156.

Lukovich T. (2003) Budapest kulturális gazdasága – egy lehetséges jövőkép. *Falu-Város-Régió*. 6. pp. 7-12.

Nagy, G. (2001) Knowledge-based development: Opportunities for medium-sized cities in Hungary. *European Urban and Regional Studies* 8 (4), pp. 329-339.

Scott, A. J. (1997) The cultural economy of cities. *International Journal of Urban and Regional Research*. 21. 2. pp. 327-339.

Thrift, N.J. (1989) The geography of international economic disorder. In: Johnston, R.J.-Taylor, P.J. (eds) *A World in Crisis*. Blackwell, Oxford. pp. 16-79.

Trócsányi A. (2006) Pécs városszerkezetének változása, a kulturális főváros projekt térformáló hatásai. In: III. Magyar Földrajzi Konferencia, Budapest 2006. szeptember 6-7. CD-ROM. Budapest, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet.

Borbáth Erika

Fedor Vilmos, Miskolc város alpolgármestere december elején tartott előadásában mindazokat, amiket itt elméleti megközelítésben hallhattunk, konkrét, nagyon jól látható példával illusztrálta. Hogy hogyan lesz egy város kreatív. Mi minden szük-

séges ahhoz, hogy egy város, a tudásalapú városban élő és dolgozó emberek, a tudásalapú társadalom részeivé váljanak. Mind Enyedi professzor úr, mind Kovács Zoltán azt mondta, hogy a kultúra dinamikus fejlődésének van egy jelentős veszélye, ez pedig az esélyegyenlőtlenség növelése. Én úgy gondolom, hogy erre különösen fontos figyelni, hogy valamiféle egyensúlyt tudjunk tartani. És tulajdonképpen itt szeretném átvezetni Gergely Attila szociológus előadását, aki a Károli Gáspár Egyetem oktatója. És tisztelettel kérem előadásának megtartására, melynek címe a *Kultúra szociális tétjei*.

Gergely Attila

A kultúra szociális tétjei

Tisztelettel köszöntök, üdvözlök mindenkit. Köszönöm a meghívást a mai alkalomra és a bizalmat. A bizalomról elmondható, hogy „keményvaluta”, különösen azokban a társadalmak és kultúrák egyben tartó összefüggésekben, amelyekre a későbbiekben bővebben szeretnék kitérni. A konferencia eddigi előadásai is számos olyan tényre világítottak rá, amelyek időszzerűvé teszik a kultúra szociális szempontú vizsgálatát. Az imént hallott érvek között például az esélyegyenlőség kérdései kaptak hangot, amelyek egymástól elválaszthatatlanul hordoznak kulturális és szociális összetevőket.

Akik figyelemmel kísérték, azoknak lehet egy általános, távlati képe arról, hogy a kultúra fogalma az elmúlt évtizedek hazai közfelfogásában és művelődési gyakorlatában milyen változásokon ment át. Az egyik jól kivehető változás talán az, hogy a fogalom jelentősen kibővült. Úgy tűnik, egy szélesebb és tágasabb kultúraértelmezéssel dolgozunk ma, mint néhány évtizeddel ezelőtt. Korábban – és erre is volt már itt utalás – sokszor egy kicsit díszletszerű, ablakba, vitrinbe szánt valamiként szerepelt az, amire „kulturaként” hivatkoztak. Az utóbbi évtizedek jó irányú fejleményeként értékelhető, hogy kiszélesedett ez a fogalom. De kérdés, hogy eléggé kiszélesedett-e?

Ha a fogalmat tágítani próbáljuk, az egyik legfontosabb és legidőszzerűbb perspektíva, amelyben ezt megtehetjük, éppen a szociális. „Szociális” mondom, de ezen a ponton némileg gondban voltam a megfelelő kifejezés megtalálásával és a cím megfogalmazásával. Ha angolul, vagy egyes más nyelveken gondolkodunk, akkor a „szociális” nagyon kézenfekvő megjelölés. Magyarul egy kicsit más a helyzet. „Szociális” alatt többnyire szociálpolitikára, szociális szolidaritásra, szociális egyenlőségre, vagy szegénységgel kapcsolatos politikákra gondolunk, karitatív vagy a filantróp jelentésvonatokkal. Ennek meglehetősen maga indokoltasága, de az itt tárgyalni kívánt kérdéseket tekintve másról is szó van. A „szociális”-t szótár szerint lehetett volna a „társadalmi”-val helyettesíteni, tartalmi okokból ezt mégis jobbnak láttam elkerülni. Ugyanis abban a „szociálisban”, amelyre itt utalni szeretnék, nemcsak a *társadalmi*, hanem a *közösségi* is benne van. Így döntöttem a „szociális” megjelölés mellett, amely elvileg a társadalmat, a közösséget, és a szó megszokott zöngéje szerinti „szociális” is magában foglalhatja. Ha mindenképpen idegen szavak nélkül próbálnám a címet fogalmazni, akkor olyasmit kellett volna talán mondanom, hogy „a művelődés társas viszonylati tétjei”. De hát ez egy kicsit túl bonyolult hangzik. Arról nem is szólva, hogy ha csak „társast” mondom, bárki könnyen valamilyen szűkebb körű társaságra, vagy csoportosulásra gondolhatott volna, ami megint csak ellentmondana az itt szándékolt jelentésnek.

Ott tartottunk, hogy kultúra-fogalmunk kibővült. Ma talán kevésbé gondolunk úgy a kultúrára, mint valamiféle fogyasztói fényezés egyénileg birtokolható, felhalmozható és leltározható készletére. A fogalom a korábbiakhoz képest mintha valamelyest dinamizálódott volna, mintha jobban magában foglalná nemcsak az ünnepi, hanem a köznapi magatartás kultúráját is, alkalmazott kritériumai mintha jobban kiterjednének a viselkedés és életmód jóval általánosabb műveltségi színvonalának kérdéseire. Tehát a fogalom valamelyes általánosításon ment keresztül. Ugyanakkor azt kell mondanunk, hogy az imént jelzett szociális dimenzióban ez az általánosítás és dinamizálódás még mindig viszonylagosnak és részlegesnek értékelhető.

Például a társadalomtudományok mércéjével. Abban, hogy kultúra és szociális struktúra összetartoznak, a szociológiai és antropológiai kutatások nyomán tudományos szempontból már vagy száz éve semmi különösebb újdonság nincsen. A két világháború közötti időben, különösen az amerikai szociológiában, teret nyert nemcsak a szociális és kulturális struktúrák együttes vizsgálatának, hanem kölcsönviszonyaik középpontba állításának igénye, sőt a „szocio-kulturális rendszer” fogalmának használata. Elég, ha az 1930-as évek közepétől az 1960-as évek végéig tartó időszak nemzetközileg legolvasottabb szociológiai szövegére, Robert Merton (magyarul is megjelent) anómia-elemzésére gondolunk. Merton itt nemcsak „bevonja” a szociális és a kulturális struktúra megkülönböztetését és „kitér” kölcsönviszonyaik tárgyalására, hanem a kettő kölcsönhatásainak vizsgálatát egyenesen a középpontba állítja, és elsőrendű diagnosztikai eszközzé fejleszti a korabeli amerikai társadalom problémáinak feltárásához. A leírt anómia-jelenségeket, s az ezek táptalaján keletkezett deviancia-problémákat a két struktúra ellentmondásaira, egyfajta aszinkronjára vezeti vissza. Bizonyára nem véletlen, hogy írása annyira széleskörű visszhangot váltott ki, nemcsak Amerikában, hanem világszerte.

De nem kell még a modern társadalomtudományok eredményeihez sem folyamodnunk annak belátásához, hogy a kultúra kérdései eredendően összetartoznak a szociális viszonyokkal. Valójában sokkal régiebb felismeréseket is idézhetnék. Mikor a mai napirenden elgondolkodtam, egybek között egy régi orosz népmese jutott eszembe. Most már valószínűleg nincsenek itt sokan olyanok, akiknek iskolai éveik alatt az orosz nyelvtanulás kötelező volt. Akkor hallhattunk egy, bizonyára elég régi, orosz népmesét, amely arról szólt, hogy a falu határában várják haza az anyák a fiaikat, és versengenek, hogy vajon melyiküké a legkülönb. Alakítanak is egyfajta „zsűrit”, egy öregemberrel „elnökként”, és mindegyik jó előre dicséri a saját fiát, hogyan tud az egyik énekelni, a másik cigánykerekeznit, a harmadik hegedülni ... A zsűri megalakul, várják a fiak érkezését. Meg is érkeznek: az egyik hányja a cigánykereket mint a motolla, a másik úgy énekel mint egy fülemile ... Míg a többiek a mutatványaikkal vannak elfoglalva, megjelenik egy olyan fiú is, aki semmi különösöt nem tesz, csak csendben odamegy az édesanyjához és elveszi tőle a nehéz kosarat; a többiek anyjuk terheire ügyet sem vetettek. Aztán mindenki a zsűrire figyel, hogy kit ítél majd a legkülönbnek. Minden szem az öregemberre szegeződik, aki az édesanyjának segítő fiút hirdeti ki a verseny győztesének. Elnézést kérek azoktól, akik ismerték a történetet, de nagyon mélyen kifejez egy ősi és idevágó bölcsességet. Nevezetesen azt, hogy akármilyen cigánykereket lehet vetni, akármilyen virtuóz lehet valaki egy-egy művészeti ágban, nem biztos, hogy az a műveltség netovábbja. Mert a művelt-

ségnek mint műveltségnek vannak figyelmen kívül hagyhatatlan szociális kritériumai és próbái is. Sőt, az igazi műveltség kritikus ismérvei éppen ilyen természetűek.

Természetesen sokkal messzebbre is visszamehetünk az időben. A mintegy két és félezer éve élt Konfuciuszról aligha lehetne mondani, hogy ne értékelte volna a műveltséget, hiszen évezredek óta a művelt hivatalnok-értelmiségi mintaképének tartották (egyébként a múlt hónapban nyitották meg itt Budapesten is a Konfuciusz Intézetet). Mégis azt tanácsolta, hogy ha valaki éppen nagyon értékes írásként tanulmányozásával – „művelődéssel” – foglalkozna is, amikor a körülötte élők valamilyen fontos gyakorlati kéréssel keresik fel, inkább hagyja ott a tanulmányozást és törődjön az emberek bajával. Más helyen azt mondja a „nemes”, azaz erényes emberről – aki „szeret tanulni” és „haláláig megőrzi a tanultakat” – hogy: „ha az országban rend van, akkor szegénysége és alacsony sora szégyenletes, de ha nincs rend, akkor gazdagsága és előkelősége a szégyenletes”. Ez műveltség és erkölcs általánosabb összefüggéseire is továbbutal (amelyekkel a régi latinok is tisztában voltak, amikor az „agricultura”-val szemben a „cultura animi”-ről beszéltek), de maradjunk most csak a „szociális” mozzanatnál. Ez könnyen kifejezhető, ha a mondásban „szegénységet és alacsony sort” a műveletlenséggel, a „gazdagságot és előkelőséget” a műveltséggel helyettesítjük be. Az átfogalmazás azt jelzi, hogy lehet olyan műveletlenség, amely nem menthető, de lehet olyan műveltség is, amely szegény – és pedig mindkettő széles értelemben vett szociális kritériumok szerint. Egy olyan társadalomban, ahol „rendben vannak a dolgok”, műveletlenné lenni lehet szegény, de ahol „nincsenek rendben a dolgok”, ott bizonyos értelemben „kulturáltnak” lenni szegény, vagy egyenesen egyfajta provokáció. (Utalok itt Bíró András délután sorra kerülő előadására ugyanezen a konferencián; egyelőre előadásának csak a címét ismerem, ebben szerepel a „provokáció” kifejezés.)

Ha el is tekintünk most a közvetlenül erkölcsi és erkölcstanirészletektől, nyilvánvaló, hogy a mindenkori kultúra számtalan szálon kötődik a fennálló szociális állapotokhoz: „okként” és „okozatként”, számtalan módon összefügg a társas viszonyok milyenségével, minőségével és gyakorlati eredőivel. Nem ritkán az erkölcsi kritika gyakorlati hangsúlyát éppen ezek adják. (Elég, ha az újszövetségi tanításnak a kor „műveltjeiről”, a farizeusokról adott üzenetére gondolunk.) A kulturális és szociális közötti kölcsönhatások egyik olvasatában a kultúra jellege és fejlettsége minősíti a szociális viszonyokat, másfelől a fennálló kultúra – legalábbis egyik – kritikus fontosságú „bizonyítványát” az uralkodó szociális állapotok „állítják ki”.

Ezeknek az egymásra tükrözhető olvasatoknak megfelelően az egyik oldalról vizsgálható a kulturális, szűkebben közművelődési tények szociális szerkezete. Több idevágó kutatás eredményei idézhetők a hazai szakirodalomból is. Egy ilyen vállalkozásban (27 évvel ezelőtt) a szentendrei művészeti gyűjtemények működését, látogatottságát, művelődési eredményességét vizsgáltuk. Az egyik kérdés, amely akkor foglalkoztatott bennünket, az volt, hogy a kiállítás-látogatás és az ennek során nyert művészeti, esztétikai tapasztalat mint kulturális esemény, illetve tény, szociálisan, a tágabb társadalmi erőterben milyen struktúrával bír. Kiderült, például, hogy – bár a gyűjtemények fenntartásának anyagi terheit ők is hordozták – az esztétikai

feldolgozás minősége szerint is súlyozott esélyarányok szerint az ország lakosságának több mint 70%-a gyakorlatilag „ki volt zárva” a gyűjteményekből. Egyik következtetésünk az lett, hogy, bár „művészetszociológiai” kutatást indítottunk, a munka közben a tárgy átalakult: az eredetileg kitzűzött művelődési problematika úgyszólván elenyészett, a kulturális adatokból valójában az akkori magyar társadalom szerkezeti jellemzőinek, „modernizációs lejtőjének” képe rajzolódott ki.

Ha a kultúra szociális átvilágítása indokolt lehet, ugyanez nem kevésbé áll a szociális tények kulturális szerkezetének vizsgálatára. Ebben a metszetben itt most inkább csak kérdéseket fogalmaznék meg, részben a nagyobb interaktivitásra serkentő konferencia-szervezői szándéknak megfelelően.

Sokszor már az is kérdés, mennyiben tekinthető egy tény szociálisnak, vagy kulturálisnak. Például, mennyiben szociális, vagy mennyiben kulturális az a tény, mely szerint tavaly télen február elejéig egyetlen magyarországi megyében 30 ember fagyott meg. A válaszhoz nem érdektelen tudni, hogy az adott megye az iskolázottsági szempontból kedvezőtlenebb északkeleti régióban van, de nyilvánvaló, hogy a kimenetelben a szociális kötelek milyensége, sűrűsége, vagy hiánya legalább ilyen kritikus kellett legyen. Egy-egy konkrét esetben a kulturálisnak, illetve szociálisnak nyilvánítható összetevők szinte szétbogarozhatatlanul összefonódnak.

Vagy vegyünk egy látszólag egészen más jellegű, de szintén és elsősorban szociális, társas viszonylati tény, és próbáljuk meg lehetséges kulturális vetületei szerint értelmezni. Nem messze innen, a Hilton Szállóban hangzott el egy előadás 2003-ban, egy ott rendezett nemzetközi konferencián, ahol egy 2001-ben végzett nemzetközi összehasonlító kutatás eredményeit ismertették. Az összehasonlító vizsgálat-sorozat, amelyben az adatfelvételt végrehajtották a nemzetközi szociológia egyik legnagyobb vállalkozása, egyfajta csúcsteljesítménye (*International Social Survey Program*). 25-30 országban szoktak egy-egy ilyen felvételt egyszerre lebonyolítani. A 2001-es vizsgálat a társadalmi tőke összehasonlítását tűzte célul. Részben azért hozom fel éppen ezt az esetet, mert szó volt arról, hogy térjek ki a társadalmi tőke kérdéseire. A vizsgálatban a társadalmi tőke két nagyobb összetevőjét különböztették meg. Mindkettő egyfajta bizalmi tőke, de az egyik, amit reciprok társadalmi tőkének is neveznek, mint a neve is utal rá, egy meghatározott, viszonylag szűk körön belül, egy csoporton vagy egy klikken belül érvényesül: „én megteszem neked, te megteszed nekem” típusú tranzakciók jellemzik, egy behatárolt körben, viszonyossági alapon. A másik nagyobb összetevő a közbizalom. A közbizalom nem egyes kis csoportokat, hanem a társadalom egészét, egy ország, egy társadalom egészét fogja át. Az „első”, a „második” és a „harmadik” világból összesen 27 ország került a mintába, köztük Magyarország. Miután a külföldi kutató, aki a vizsgálatnak ezt a részét elemezte, hozzájárult, a Parola közösségfejlesztő folyóirat 2004/3. számában közzétettük az idevágó eredményeket. Ott magyarul is olvasható, hogy Magyarország közbizalom tekintetében a 27 országból a 27. „helyezést” „érte el”. Erre vonatkozóan ismét érdemes lehet feltenni a kérdést: vajon itt mennyiben kulturális és mennyiben társadalmi ténnyel van dolgunk? A közbizalom, vagy a bizalom általában mennyire kulturális és mennyire szociális jelenség?

Ehhez hasonlóan seregni társadalmi tény kulturális olvasatán gondolkodhatunk el. Az eddigi kedvezőtlen adatok hallatán valaki felvethetné: lehet, hogy a közbizalommal „gondok

vannak”, de a kisközösségek, mondjuk a családok biztosan nagyszerűen teljesítenek. Itt nem akarok családműködési statisztikák részleteibe bocsátkozni, csak a népesedési helyzetre vonatkozóan idéznék egy adatot, amely talán nem olyan széles körben ismert, bár a Központi Statisztikai Hivatalban számolták ki néhány évvel ezelőtt, és közzé is tették. A demográfus kollégák arra a következtetésre jutottak, hogy 2000 és 2050 között, ahhoz, hogy a Magyar Köztársaság népességét 10 milliós szinten meg lehessen tartani, 2,5 millió bevándorlóra lehet szükség. Ahhoz, hogy egy kicsit jobban érzékeljük, ez 50 éven keresztül naponta 137 bevándorlót jelent. Erre is rákérdezhetünk: ez vajon mennyiben tekinthető szociális, vagy kulturális ténynek?

Az imént elhangzott földrajzi előadásban már szó volt arról, hogy a türelem, a sokféleség elfogadása, az idegenek befogadása tekintetében sem állunk valami jól, de ezt európai szinten újabb adatokkal dokumentálja az a két hónapja végzett összehasonlító kutatás is, mely szerint a bevándorlók elfogadása a közvéleményben 25 uniós tagország között Magyarországon a legalacsonyabb (Eurobarometer, 273. különjelentés). Ha csak annyit nézünk, hogy gyermekek nem születnek, a külföldieket nem kedveljük, és úgy általában egymás iránt sem vagyunk valami nagy bizalommal, akkor érdemes újra feltenni a kérdést: ezek akár külön-külön, akár így (és sok más állapotjellemzővel) együtt mennyire értelmezhetők kulturális és mennyire szociális tényállásként; egyáltalán: hogyan és mennyire különböztethetők meg ezek a szempontok egymástól?

Nagyon hasonló kép adódik politikai intézményeink összehasonlító vizsgálata nyomán is. Az *Eurobarometer* jól ismert, egész Európában talán a legjelentősebb közvéleménykutató cég. Rendszeres jelentésein kívül közzétesz ún. különjelentéseket. 2005 közepén kiadott, 225. ilyen jelentése 32 európai ország lakosságának társadalmi értékrendjét térképezte fel. Figyelemre méltó adalékokat szolgáltat a társadalmi struktúra kulturális diagnózisának továbbvázolásához. A kérdőívben volt egy olyan állítás, mely szerint „úgy gondolom, tudnék mivel hozzájárulni a politikai és a közügyekben való döntésekhez”. A magyar teljesítmény e tekintetben nagyszerűnek tűnhet: 32 európai országból a legmagasabb arányban értettek egyet a magyar válaszolók azzal, hogy volnának az adott célra hasznosítható javaslatok, elgondolásaik. A kép azt mutatja, nagy energiák feszülnek az emberekben, akik itt tele vannak a közügyekben hasznosítható ötletekkel, elgondolásokkal. Volt azonban néhány más kérdés is. Például az, amelyik azt firtatta, mennyire tudják az emberek hallatni a hangjukat a politikában, vagy egy másik, amelyik azt tudakolta, mennyire tudnak befolyással lenni a közügyekre és a politikára. Ezekben Magyarország a mézőny vége felé helyeződött, miként abban is, hogy mennyire érdeklő az embereket az, ami manapság a politikában történik. Annak az állításnak a mércéjén pedig, amelyik úgy szólt, hogy „jól informálnak, tájékozottnak tartom magam abban, ami a politikában, a közügyekben történik” Magyarország harminckét országból a harminckettedik helyen végzett, miként az abban megmértetésben is, hogy „az embereknek többet kellene-e foglalkozniuk a politikával”. Mindkét utóbbi mutató szerint Magyarország a teljes európai mezőny legvégén van. Ismét feltehető a kérdés: mennyire beszélhetünk itt szociális és mennyiben kulturális tényekről? Hogyan értelmezhetők itt a szociá-

lis struktúra jellemzői kulturális tényekként, hogyan tárható fel a társas viszonylati jellemzők kulturális tartalma – és mit jelenthet mindez a kultúra szociális tétjeire és teljesítőképességére nézve?

Az éppen felhozott adatok első hallásra sokféle reagálást kiválthatnak, de ha egy kicsit belegondolunk (abba is, hogy nem politikai indíttatásúak, sőt kereteiket tekintve nem is belföldiek), belátható, hogy a szociális és a kulturális dimenziók összetartozása valamennyi esetben szükségszerű. Miután aligha beszélhetnénk kultúráról emberek nélkül, minden kultúra egyik szükségszerű funkciója, hogy az azt hordozó és alakító emberek közötti kölcsönhatási, együttműködési és/vagy szembenállási viszonyokat, egyáltalán társas viszonyulási és szerkezeti jellemzőket szabályozza-orientálja. Az itt csak mutatóba felidézett jelek szerint nem járna messze az igazságtól az a megfigyelő, aki a hallottakból arra a következtetésre jutna, hogy kultúránknak ezek a szociális összetevői és funkciói a kor követelményeihez képest viszonylag kevésbé működőképesek, összehasonlító teljesítményük az átlagos mai gyakorlatban meglehetősen alacsony. A mai Magyarországon például mindenkinek rengeteg ötlete, elgondolása lenne arról, mit hogyan kellene tenni a politikában, de ugyanakkor ezek nem jelennek meg célszerű módon a politikai folyamatban. Ellenkezőleg: az emberek kontinensszerte leginkább érzik úgy, hogy a lényeges politikai döntések a fejük felett és a hátuk mögött történnek; a politikai intézmények – az itt ismertetteken túl is számos adat szerint – a szélsőséges elidegenedettségek képét mutatják az európai „családi tükörben”. Miközben lehet, hogy valóban jelentős egyéni teljesítmények születnek a művészetek vagy tudományok nem egy ágában, viszonylag kevés a példa a széles körben hatékonyan összehangolt és végigvitt cselekvésre. Számátalan múzeumunk van, milliónyi emléktáblánk, Európa-szerte ismert zenei életünk és tehetségeink, de csapnivaló infrastruktúránk, történelmileg krónikus sajtó- és hiányunk és sokban dokumentálhatóan gyenge együttműködési kultúránk.

Az utóbbi egy ma elterjedt fogalommal a szociális tőke deficitjeként is leírható. Kétségtelen, a fogalom színre lépése óta számos ellentmondással terhelt, amit divatja csak tetézett, mégis valami fontosra utal. Ha egy tőmondatban kellene meghatározni, lényegében együttműködési képességet jelent. A dolog természeténél fogva társas együttműködési képességet, együttműködési kultúrát. És ezzel egyben a kultúra társas kölcsönhatási összetevőire, ebben az értelemben vett szociális tétjeire és teljesítőképességére utal. Hogyan értelmezhető ez a hazai viszonyokra valamivel konkrétabban? Mikor ezen gondolkodtam, Gunnar Myrdal nevezetes tétele jutott eszembe: ha egyfelől nem alaptalanul tűnik úgy, hogy minden fontos erőforrás rendelkezésünkre áll az elfogadható élethez, másfelől az eredmény mégsem ez, akkor ennek az egyik legnyilvánvalóbb oka az lehet, hogy valami baj van az intézményeinkkel. Úgy találtam, ez a meglátás a társadalmi-tőke deficit esetünkben egy fokkal talán használhatóbb átfogalmazásának lehetőségét adja. Rámutat arra, hogy nemcsak valamilyen általános értelemben vett együttműködési kultúránk hagy sok kívánnivalót maga után (másokéhoz és saját lehetőségeinkhez képest is), hanem, ennél konkrétabban: intézmény-építési és -működtetési kultúránk, a működőképes intézmények létrehozásának és fenntartásának kultúrája viszonylag gyenge. Mégpedig elsősorban az

egész társadalmat átfogó, vagy átfogni hivatott intézmények, a közjó intézményei tekintetében – az érvényességnek azokon a kulturális és normatív nevezőin, amelyek egész Európában, sőt azon túl is, közősek lehetnek.

Ezzel szemben a mai állapotot az jellemzi, hogy az átfogó intézményi rendnek még az országhatárokon belüli közös nevezői is sokban és tipikus módon hiányosak. A közjó intézményeinek megfelelő szintű kiépítéséhez és működtetéséhez nem elegendők szűk csoportérdekek és ideológiák. Olyan alapra van szükség, amely túlmege az egyes ideológiákon, a politikai és üzleti részérdeken és sok minden egyében, olyan garanciára, amely elég egyetemes ahhoz, hogy a részleges törekvések produktív, egymást támogatni, kiegészíteni képes megszerveződéséhez is alapul és keretül szolgálhasson.

Ha valaki ezen a ponton azzal a recepttel állna elő, hogy „hát akkor meg kell erősíteni kultúránk egyetemes alapjait”, akkor azzal általában akár egyet is lehetne érteni. A kérdés azonban inkább az, hogyan lehet ezt elérni, illetve, még közelebbről, mit tehet ennek érdekében a művelődés, jelen esetben a felnőtt-művelődés, a maga sajátos eszközeivel.

A magam részéről két, de egymástól nem független irányt emelnék ki. Az egyiket a minden emberi kultúra, az emberélet alapvető kérdései iránti tudatosabb tájékozódás elmélyítésének időszerűsége tűzheti ki. Ismét csak nemzetközi összehasonlítások hívják fel a figyelmet arra, hogy ezzel sem állunk valami fényesen. Az egyik már idézett Eurobarometer értékvizsgálatban feltették a kérdést: „Milyen gyakran gondolkodik el az élet értelméről és céljáról?” Magyarország a felmért 32 európai ország között a 32. lett abban a tekintetben, hogy lakosai számára mennyire van napirenden az élet értelméről, céljáról – kicsit szélesebben fogalmazva: az emberi élet végső kérdéseiről – való gondolkodás. Milyen kérdésekről is van, illetve lehet egy ilyen irányban nyitottabbá váló felnőtt-művelődés szemszögéből szó? Elsősorban azokról, amelyek minden kultúrában, de egyúttal minden ember életében is általánosan jelentkező és megkerülhetetlen kérdések: mi az élet, mi az ember, mi az igazság, mi a valóság, ki vagyok én – a sor még folytatható, de végül is nem túl hosszú. Ha a napi gondolkodás és gyakorlat ezektől a kérdésektől eltávolodik, vagy elszigetelődik, valójában minden kultúra, egyáltalán az élet emberi minőségének forrásaitól is elidegenedik. A problémát látszólag könnyű elintézni azzal, hogy ezek amolyan „elvonat” és egyáltalán nem „kézzel fogható” kérdések, amelyeknek semmi „gyakorlati” jelentőségük nincsen. Érdemes azonban észrevenni, hogy már maga a kézlegyintés is tünetszerű lehet. Ha ezekről a kérdésekről – s a rájuk adható válaszokról – valahol „megfeledezetté” válnak, annak nagyon is kézzelfogható következményei lehetnek az egyébként nagyra tartott „gyakorlat” elsékelésében és kiüresedésében. Aligha tekinthető véletlennek, hogy ugyanaz az ország, amelynek lakosai az európai sorrend végére kerültek a „végső kérdésekről” való elgondolkodásban, a már idézettekben túl az utolsók között szerepelnek az életükkel való elégedettség tekintetében is, és az Unió tagállamai között messze a legkevésbé elégedettek azzal, hogy éppen az adott országban kell élniük. Sorolhatnánk az utóbbi egy-két évből a mentális jólétről, vagy a korrupcióról szóló különleges jelentések hasonló tendenciákat jelző adatait is.

Ha az elsőnek kiemelt irány az emberi élet végső kérdéseiben való tájékozódás intenzív elmélyítése lehet, akkor a másik talán egy ezzel összekapcsolódó extenzív bővítés: az emberi kultúrák, az emberi változatosság globális horizontja felé. Az

emberlét alapvető, minden ember és minden kultúra számára adott kérdéseire az egyes kultúrák és hagyományok sajátos válaszokat tartogatnak, valójában már a kérdéseket is sajátos módokon teszik, vagy nem teszik, fel. Úgy tűnik, kultúránk ebben a tekintetben is egyfajta regenerációra szorulhat. Ne a csúcsteljesítményekre gondoljunk, hanem például arra a tényre, hogy átlagában még európai, sőt közép- és kelet-európai tájékozódásunk is nagyon részleges. Ez elsőre talán hihetetlenül hangzik, de így van: az Európai Unió más tagállamainak polgáraival fenntartott „társas kapcsolatok” tekintetében (az Unió jövőjéről egy éve felvett 251. Eurobarometer különjelentés szerint) 25 tagország között Magyarország a 25. helyen végzett; abban, hogy lakosai mennyire olvasnak anyanyelvükön kívül újságot, folyóiratot, vagy könyvet, a 22. helyre sorolódott (az idegen nyelvekre legkevésbé rászoruló angolok után). A tapasztalatok azt mutatják, hogy lengyel, szerb, szlovák vagy román kultúráról való érdemi tájékozottság gyengébb, mint német, francia, vagy angol tekintetben. Az Európán kívüli civilizációk, az emberi sokszínűség nagy globális választéka tekintetében még belteresebb képet mutatunk. Ez a kontinentális elzárttság és a nagyhatalmi közvetítettség évszázadai alatt, a gyarmatbirodalmakat építő világkultúrákhoz képest sokáig érthető (s persze kényelmes, de bizonyos mértékig menthető) volt. Más a helyzet ma, egy olyan világban, amikor az európai struktúrákhoz való csatlakozás is az önálló globális tájékozódás követelményével szembesít bennünket: ha látni akarjuk a fától az erdőt, akkor magát az európai integrációs folyamatot is csak globális összefüggéseiben értelmezhetjük helytálló módon; ha európai szinten versenyképes oktatást és felnőttképzést akarunk, az többé nem biztosítható egyetlen civilizációra korlátozottan; ha meg akarjuk őrizni kulturális szuverenitásunkat, azt csak kultúránk globális hatókörű interakció- és kommunikációképességével tehetjük meg; ha olyan identitásra szeretnénk szert tenni, amelyhez érdemes ragaszkodni, akkor kultúránknak szociálisan is integráció- és szervezőképessé kell válnia.

Nemcsak azért, mert ma nem kerülhetjük el az érintkezést távoli és nagyon eltérő kultúrákkal, hanem azért is, mert ezek ma már egyáltalán nem olyan távoliak. Ahogyan nálunk mondani szokás: „itt vannak a spájzban”, és nem is csak képtelenen. Mit tudunk róluk, akik ma vagy holnap költöznek be a szomszédságba és nyitják meg éttermeiket vagy csúcstechnológiájú gyáraikat? A nyugati világ szakmai tekintélyeinek olyan újabb előrejelzéseivel, amelyek a „Nyugat zsugorodásáról” (Nicole Gnesotto), „India és Kína várható dominanciájáról” (James Wolfensohn), vagy „Európa végnapjairól” (Walter Laqueur) szólnak nem akarnék most behatóbban foglalkozni. Inkább csak Samuel Huntington 11 éve megjelent és 9 éve magyarul is olvasható könyvét idézném, mely szerint 2020-ra a Nyugat népessége a világnépességnek várhatóan mintegy 10%-át fogja kitenni. Meg talán az Európai Unió ún. lisszaboni célkitűzései teljesítésének mai állását. Az Európai Bizottság felkérésére leírt „féldős jelentésükben” Wim Kok (volt holland miniszterelnök) és szakértő-társai már több mint egy éve megállapították, hogy az Uniónak gyakorlatilag nincs esélye a 2000-ben maga elé tűzött célok teljesítésére (arra, hogy „2010-re a világ legversenyképesebb és legdinamikusabb tudás-alapú gazdaságával rendelkezzen”). A Bizottság ennek ellenére továbbra is két-évente felmérést készített arról, hol tartanak az egyes tagországok a folyamatban, valamint arról, hogy hol tart az Unió egésze a nyolc „lisszaboni dimenzióban” más világrégiókhöz, így

az Egyesült Államokhoz és Kelet-Ázsiához képest (az utóbbit itt konkrétan Japán, Dél-Korea, Hongkong, Tajvan és Szingapúr képviseli, mintegy 210 millió lakossal). Vegyük a célkitűzések közül az egyik leghangsúlyosabbat, az információs társadalomét. Magyarország a két hónapja közzétett elemzés szerint a 25 tagállam között a 23. helyen szerepel, de bizonyos értelemben még többet mond az, hogy egy olyan európai mezőny sereghajtói között van, amely egészében gyorsuló ütemben marad le nemcsak Amerikához, de Kelet-Ázsiához képest is. Európa saját értékelése szerint a nyolc lisszaboni kritérium közül csak egyben (a környezetvédelemben) mutathat fel egyértelműen előnyt Kelet-Ázsiához képest. Ez azt jelenti, hogy nemcsak az innovációban és kutatás-fejlesztésben, a vállalkezési környezet, vagy a hálózati infrastruktúrák terén tart Kelet-Ázsia előbbre, hanem a szociális befogadás mutatói szerint is.

Ez az európai viszonyítási keretek ázsiai tükrébe is bepillantást engedhet. Kultúránk szociális dimenzióiról egyébként az európai és, például, a japán tükrök nem egy vonatkozásban hasonló képet mutatnak. Jelenleg mintegy 110 japán vállalat működik Magyarországon, ma már nem nehéz olyan japán menedzsert találni, akár vidéken is, aki többéves tapasztalattal rendelkezik a „magyar emberről”, legalábbis mint munkaerőről. Ha egy ilyen japán vezetőt megkérdezzük, nagy valószínűséggel azt fogja mondani, hogy a magyar munkaerő egyénileg egészen jó, de a magyarok összességükben általában kevesebbre jutnak, mint külön-külön vett teljesítményeik után várni lehetne: nem tudnak igazán hatékonyan együttműködni.

Hogy ne csak európai és ázsiai összevetésekről beszéljünk, tarthatunk tükröt szociális kultúránknak Amerikából is. Egy hamarosan védésre kerülő doktori disszertáció szerint (Harkai Nóra: Közösség és közösségi munka, Parola Füzetek, 2006) néhány évvel ezelőtt a 27.000 lakosú Pestszentimrén a helyi közösségi-egyesületi szerveződéseknek összesen 458 tagja volt, a három fő vallási felekezethez tartozó egyházközségi kereteken kívül. Egy-egy helyileg kapott gyakoriságról sokszor nem könnyű eldönteni, sok-e vagy kevés, gondoltam, összevetem amerikai adatokkal is. Mi sem kézenfekvőbb, hogy ehhez az eddig talán „legkutatottabb” amerikai települési közösség, az 1920-as évek óta ennek következtében nevezetessé vált „Middletown” adatait használjuk. Az összehasonlítás azt az eredményt hozta, hogy – a vallási, iskolai, egyéb ifjúsági és sport-jellegű szerveződések leszámlálva – az 1920-as években 25-30.000 lakosú Middletown-ban 458 klub működött, pontosan ugyanannyi, ahányan a nagyjából azonos népességű magyar településen 80 évvel később összehasonlítható egyesületi tagsággal rendelkeztek (az utóbbi statisztika valószínűleg tagsági átfedésektől sem mentes). Természetesen az oksági háttérrel nem kevésbé indokolt lehet foglalkozni, miként a nemzetközi civil-szektor számos más összehasonlítható adata is idézhető lenne, de attól tartok, már az eddigiek is meghaladták a rendelkezésre álló időkeretet.

Az áttekintett esetek és adatok arra vallanak, hogy sokban az eddigiéknél rendszeresebben és következetesebben lehet érdemes végiggondolnunk: mit jelent általában, és mit jelenthet különösen a közművelődésben a kulturális és szociális szempontok egymásrautaltsága. Egyfelől nincs fennmaradásra képes és érdemes szociális rend kultúra nélkül, másfelől minden műveltségnek megkerülhetetlen szociális ismérvei, tétjei és próbái vannak. Minden szociális szerveződés kritikus tétje az a kultúra,

amely nélkül az emberi jelzöt sem érdemelheti meg, ugyanakkor minden kultúrát lényegi módon minősítenek társadalmi és közösségi, széles értelemben vett intézményépítési és fenntartási teljesítményei. Bár részleteikbe itt nem bocsátkozhattunk, idetartoznak azok az erkölcsi megfontolások is, amelyekből következően nem beszélhetünk nevére méltó műveltségről szociális igazságosság nélkül. Minden szociális rend szükségszerűen kulturális rend is, de csak olyan kultúrát érdemes fenntartani, amelyet megfelelő szociális felelősségvállalás, teherbírás és integráló képesség jellemez: a kultúrák kiválogatásában azok lehetnek méltók és alkalmasak a fennmaradásra, amelyek egyetemes érvényű együttműködésre képesítenek.

Kultúránk mai szociális teljesítőképességének összehasonlítható értékelése nem az egyetlen lehetséges mérce, de talán érvekkel szolgálhat ahhoz, hogy az idevágó kérdésekre felnőtt-művelődésünkben is időszerű lehet több figyelmet fordítani. Köszönöm, hogy ma itt lehetőséget adtak erre.

Borbáth Erika

Köszönöm szépen Gergely Attila előadását, és tulajdonképpen két nagyon fontos dolog az, amit szeretnék összegzésként is kiemelni. Az egyik nagyon szükséges szempont, amit mondott: a felnőttkori művelődés és a művelődés felnőtté válása. Én azt gondolom, hogy ez egy olyan hangsúlyeltolódás, amire igenis figyelniünk kell, és arra a második szempontra, amely a művelődésnek ebben a felnőtté válásában a tudás szerepét és a tudás aktivizáló erejét fogalmazza meg. Azt gondolom, hogy rendkívül fontos, és hát természetesen olyan kérdések, amelyek sokban nyitva maradtak, éppen azért, mert foglalkoznunk kell velük, a gondolkodásunk és felelősségünk részévé kellene, hogy váljanak. Köszönöm szépen az előadást.

Kedves kollegák, ilyenkor mindig egy levezető elnöknek nagyon nehéz szerepe van, mert most következik a kérdések és a hozzászólások ideje. Rengeteg információt kaptunk, nagyon sok mindennek kell még az elkövetkezendő napok során, úgy gondolom, leüledni, de mindenképpen szeretném, ha megfogalmaznánk, megfogalmaznátok, azokat a kérdéseket, amelyek most itt helyben, mindenképpen szükségesek és fontosak, hiszen két előadónk még itt van, és akkor ezáltal egy kicsit a párbeszédre is lehetőséget tudunk biztosítani. Tehát az eddigi hallgatóké a terep.

Földiák András

Gergely Attilától azt szeretném kérdezni, és anélkül, hogy mindenáron védeni akarnám Európa pozícióit a világban, hogy nagyon sok mindenben, nekem úgy tűnik, nem áll-e Európa mégiscsak az élen. Itt az előző előadásban volt szó a kulturális gazdaságról. Igen, kulturális gazdaságról, kulturális termelőiparokról. Ebben például azért egyértelműen úgy tűnik nekem, hogy még mindig Európa és az amerikai film diktál a világon, és talán vannak más területek is, anélkül, hogy az egészet meg akarnám, de nem is lenne érdemes megkérdőjelezni. Én nagyon elhiszem, hogy itt óriási verseny van, amiről egyre jobban lemaradunk. Összességében elhiszem, de azért talán vannak területek, ahol mégsem vagyunk annyira lemaradva, vagy esetleg még tartjuk a frontot.

Gergely Attila

Ami egyszer érték, az érték is marad. Tehát Európának megvannak a maga értékei, ezt nem nagyon vonhatja tárgyila-

gosan senki kétségbe, de Európa nagyon visszazorulóban van sok fontos területen, a saját standardjai szerint is. Elhangzott most az innováció, a kreativitás, és sokan szívesen gondolnának úgy, hogy ebben Európa aztán biztosan... Hát nem biztos. Most, szinte csak találmokra, két adatot idéznék erről. Az egyik a lisszaboni célkitűzések a kelet-ázsiai tükörben: hol tart Európa az adott öt kelet-ázsiai országhoz képest. Hát ezekhez képest, a saját értékelése szerint, Európa alaposan lemaradt az innovációban és kutatás-fejlesztésben. A másik adat: mikor belépett a világ az új évezredbe, kiszámolták a világ száz legjelentősebb technológiai vállalatát, a technológiai innováció és tőkeerő szabványai szerint. Ki mit gondol, Németország a százból hány vállalattal volt jelen ezen az Amerikában kiszámolt listán? „A legerősebb európai gazdaság.” Két német vállalat került bele. Ki mit gondol, hány tajvani vállalat volt benne? Nem Japánról beszélek, Tajvanról. Hét. A 23 milliós „ázsiai” Tajvan és a 80 milliós „európai” Németország. Természetesen az ilyen számok nem mindenben perdöntők, rengeteg érv- és ellenérv felhozható, a képek azért számos olyan eleme van kialakulóban, amelynekhez nem nagyon voltunk hozzászokva. A mai Ázsiából még inkább másként néznek ki a dolgok. Illik elmondanom, hogy tizennégy éven keresztül a Teleki Intézetben a Kelet-Ázsia kutatásokért voltam felelős (a legutóbbi hetekig, mert az intézetet felszámolták). Így idevágó dolgokban kénytelen vagyok egy kicsit jobban otthon lenni. Szakakibara Eiszuke, akit „Miszter Jen”-nek is szoktak nevezni, mert mikor megszólalt, az árfolyamok néha mozgásba jöttek, mondta néhány évvel ezelőtt egy európai újságíróknak, aki odament interjút készíteni „Európából”: „Nézzé, lehet, hogy Európa egy régió, de Ázsia maga a világ”. Ázsia 60%-át teszi ki a világnépességnek. Európa huszonvalahány százalékot tett ki – ezelőtt több mint fél évszázaddal. De most már csak tizet, vagy egy-két év múlva tizet sem. És az egész Nyugat fog kitenni kb. 10%-ot, úgy 13 év múlva, legalábbis szakmailag elfogadott előrejelzések szerint. Az ilyen jelek sok mással együtt arra vallanak, amit egy EU-szintű szakértői csoport pár hónapja, nagyon visszafogottan, úgy fogalmazott meg, hogy a következő évtizedek próbára fogják tenni a Nyugatnak azt a (pár száz éven keresztül megszokott) képességét, hogy a nemzetközi viszonyok napirendjét meghatározza.

Mátyus Aliz

Előadásában a munkakultúrára is hivatkozott, olyan módon, ahogyan az itt létezik és nálunk működik, illetve megvan-e a működését akadályozó tényezők. Következhet-e ez abból, hogy ez egy, a paraszti kultúrából adódó munkakultúra nálunk, a hozzá kötődő tudásokkal? Érdekelne, hátha vannak adatai, hogy mennyiben működőképes ez a parasztiban gyökerező munkakultúra, lehet-e rá számítani, tervezni?

Gergely Attila

Nagyon érdekes és fontos ez a kérdés. Szándékosan nem nagyon mentem bele a gazdasági vonatkozásokba. Az egyik a mezőgazdasági múlt, a paraszti kultúra, a másik a mai high-tech világ és követelményei. Bizonyos szempontból nem is annyira az a fontos, hogy paraszti, vagy agrár, hanem az, hogy milyen típusú paraszti és agrár ez a háttér. Abban, hogy Japán úgy fel tudott futni, abban ott volt, hogy mezőgazdasága a világ legintenzívebb mezőgazdasága volt. Egy egész más ipart lehetett működtetni ilyen csúcshintenzitású mezőgazdaságból jöve. Nálunk

a tipikus szemléletre az volt jellemző, hogy kicsire nem adunk, nagy meg nem számít. Egy intenzív mezőgazdaság fontos szempontokból teljesen más, mint egy extenzív. A rizsparcellából kiveszik a követ, sok nemzedék óta. Más miatt is érdemes lehet belenézni a japán tükrökbe. Mint felvettem, például megkérdezni egy magyarországi japán menedzsert: mi a véleménye a magyar munkaerőről, a mai magyar munkakultúráról? A következőt fogja nagy valószínűséggel mondani: „A magyar munkaerő, hát ez kiváló, ezek kiváló emberek. Ezek a magyarok találmányosak, leleményesek, sokoldalúak, rugalmasak, jobbak, mint a japán munkaerő. De amikor együtt kell működni, hát... ha ezt is tudnák, ez egy világbajnok nemzet lenne, de ebben manapság...”. A japán udvariasság közmondásos.

Kérdező

Csak egy rövid kérdésem lenne... a világ kevésbé boldogabb feléről. Létezik egy „fejlődő világ”, amelynek a motorja Kelet-Ázsia, létezik egy leszakadó európai munkakultúra, létezik egy világ, amely gyakorlatilag éhezik. Lehet a szegénység felhajtóerő?

Gergely Attila

A szegénység lehet globális nyomatékú feszítőerő, de lehet ugyanakkor felhajtóerő is. Az egyenlőtlenségek hosszú távon halmozódnak. Erre sokan figyelmeztetnek. Ugyanakkor például egy doktori disszertáció készül a Debreceni Egyetemen arról, hogy milyen lehetőséget hordoz a (világ)szegénység. Írójával nemrég tartottunk egy konzultációt és akkor eszembe talált jutni egy régi igazság: a szegények öröklik a földet. Folyik „a nagy verseny”, de valahol a szegények öröklik a földet, náluk egyszerűen megszületik a következő nemzedék és általában az ő körükben születik meg. De azért talán azt is érdemes hozzátenni, vagy elgondolkozni azon, hogy igen, a szegények öröklik a földet – de kik tarthatják meg? Talán egyetlen dolgot idéznék még ezzel kapcsolatban. A 90-es évek közepén az ENSZ nagy erővel vonult fel és kitűnő, azóta híressé vált jelentést tett közzé a globális szegénységről. Sokat hivatkoztak rá. És a legtöbb kutatás azóta is megerősítette, hogy ezek az egyenlőtlenségek csak növekednek. Országokon belül is, országok között is. Ez nyilván nagy feszültségek felhalmozódásához vezethet.

Kérdező

Mi a helyzet a nemzeti összetartozással, nem lehetne-e ez erőforrás?

Gergely Attila

A Délvidéken él volt kollégista társam, Hódi Sándor, aki szociálpszichológus és nemrég jelentetett meg egy könyvet Nemzeti Önkép címmel. Ez egy szociálpszichológiai, szociológiai szakmai munka, tapasztalati felmérésen alapul. Van egy olyan fejezete a kötetnek, amely a nemzeti összetartozást, a nemzeti tudatot, mint társadalmi tőkét tárgyalja. Egyfelől igaz lehet, hogy a nemzeti összetartozás, azonoság egyfajta társadalmi tőke, de felvethető az a kérdés is, milyen minőségű az a nemzeti összetartozás és nemzeti tudat, elég egyetemes alapú-e az, amit mi „nemzetinek” nevezünk. Ugyanis, ha nem, akkor szélesebb értelemben nem feltétlen növeli a társadalmi tőkét, hanem esetleg csökkenti is. Egy korlátolt, egy beszűkült, egy, csak a megszokottat elfogadni képes szemlélet másik oldalon deficitnövelő is lehet. Amikor japánokkal járom az országot,

hallhatom, hogy „a kis japánok”. Közben az övök egy kilencvenszer nagyobb gazdaság. Elmegyünk egy itt nagynak számító vidéki magyar városba és a polgármester nagy mellénnyel beszél, hogy ő milyen nagy város polgármestere. A „kis japánok” udvariasan meghallgatják és tudják, hogy náluk egy kétszer akkora város is a harminchetedik az országos sorrendben. Van olyan japán „megye”, amelyik a globális GDP több mint 1%-át termeli meg és magyar állami hatóságok rossz néven vették, hogy japán „megyei” önkormányzatok nem magyar megyei, hanem országos szintű kapcsolatokat kerestek.

Kovács Zoltán

Bár eredetileg nagyon szubjektív gondolataim támadtak az előző vita, illetve beszélgetés folyamánként, itt most mégis van egy érintettség. Ezzel kapcsolatban azt szeretném mondani, itt az elmúlt években vizsgálván vagy kapcsolatot tartván a magyar városok politikai vezetőivel, területfejlesztésben illetékes emberekkel, hirdetem az ígét, és mindig elmondom, sajnos nagyon kevés eredménnyel. Két kiragadott példát mondok. Amikor meg kellett fogalmazni végre, miután az Európai Unióból majd csörgedeznek a források, hogy mire építi a stratégiáját illető X magyar város a jövőben, akkor a 95% valamilyen termálvízben gondolkodott, és abban kutakodott, ahelyett, hogy valamilyen helyi kulturális, történelmi, természeti egyéb adottságra alapozná a fejlesztési politikáját. Ugyancsak kidolgozásra került a regionális operatív program keretében a város rehabilitációs program. Ennek a kidolgozásában részt vettem. Direkt az volt a célunk, hogy a pénz oda menjen, ahol arra szükség van, azaz, hogy lepusztult lakónegyedek, rozsdafoltok a városokban és így tovább, azok újuljanak meg. És erre mi történt? A főterek lettek szépek, tehát virágállvány, és két sarokkal odébb már a nyomor. Tehát sajnos, nagyon messze van a jó ötlet a gyakorlati megvalósulástól. Ez az egyik megjegyzésem. A másik a kelet-ázsiai verseny és a kreativitás kérdéséhez kapcsolódóan nagyon szubjektív. Én nem vagyok Kelet-Ázsia szakértő vagy kutató. A múlt héten Kínában voltam, egy UNESCO konferencián vettem részt. Ennek a lényege az lett volna, hogy a kínai félben is tudatosodjék, hogy a történelmi városnegyedeket elpusztítani bűn. Tehát, hogy újra nem lehet felépíteni őket. Ami Kínában zajlik, az körülbelül olyan, amire mi nem is emlékezhetünk, még a legkeményebb kommunista időszakból sem. Veszprém felét elpusztították, de a másik felét, legalább a várat életben hagyták. Kínában ma gyakorlatilag nincs pardon, minden, ami nem megfelelő a mai kornak, eltűnik. Tehát in-

nen az én szubjektív vizsgálódásom és tapasztalatom. Ez nagyon egyszerű két pont. Az hogy 10% meg 11% tartósan a kínai növekedés, ez nem biztos, hogy öröm. Ez döntően műanyag, cipőtalp, fröccsöntés, textíliák és óriási környezetszennyezés, óriási felfordulás, káosz. Pekingben képtelenség közlekedni az úton, a KRESZ gyakorlatilag nem működik, vagy alig, senki nem látja, hogy hova vezet. Ez az egyik dolog. A másik. A kreativitás, a kreatív milió, azt mondtam, Európa számára az utolsó szalmaszál. Bennünk van a nyelvi, kulturális sokszínűség, a nyitottság. A nyitottságot, most lehet persze relativizálni, és azt mondani, mi magyarok mégis csak zártabbak vagyunk, hagyományosabb agrártársadalomból jövünk, mint mondjuk a hollandok. Ők már régóta a világot járják. Az ázsiai társadalomban, amit én láttam, a zártság, a hivatali pozíció, a nacionalizmus kőkemény, mind a japán, mind a kínai. Ezek a tényezők az én olvasatomban mégiscsak valahova oda konvergálnak, hogy ebben a jövőbeli 21-edik századi gazdaságban vélhetően Európa erőpozíciói jók. Tehát nem kimondottan rosszak. Az elmúlt évtizedekben ott növekedés-centrikus politika van, hány százalék, ez a fontos. Az, hogy mi van mögötte, az kevésbé fontos, hogy mit okoz, hogy milyen társadalmi bomlás, vagy egyéb erózió indul meg, az kevésbé fontos, csak az, hogy hány százalék a GDP. Sajnos a mai politika itt is ennek fényében mozog, a KSH Nemzeti Számlák Osztálya legfontosabb hivatal, amely megmondja, hogy 4,2, vagy 3,8%-e a növekedés üteme.

Borbáth Erika

Köszönöm és úgy látom, hogy Gergely Attila kíván reagálni.

Gergely Attila

Csak pár szóval. Mi az, amire próbáltam a figyelmet felhívni? Egyrészt a horizontok tágítása más civilizációk felé, másrészt, mintegy mélységileg, a minden kultúra alapjait adó kérdések és válaszok felé. Ami a Kínára és Kelet-Ázsiára vonatkozó észrevételeket illeti, sok kritika elhangzott és még több elmondható. Csak jelzem, hogy a Külügyi Szemlébe két kapcsolódó tanulmányt írtam a múlt évben, amelyekben számos kritikus körülményre, értelmezésre kitértem. Egy példányt az imént átadtam főigazgató asszonynak.

Borbáth Erika

Köszönöm szépen, én azt gondolom, hogy ez a beszélgetés és a polémia, nagyon-nagyon sok mindent hozzáadott az elhangzott előadásokhoz, és abban reménykedem, hogy a továbbiak még mélyíteni fogják a már felmerült gondolatokat.

